

Територія слова

Актуальні нотатки

Грудень 2018

«Золото добувають із землі, а знання — із книг»

Острів Зміїний є одним із найважливіших геополітичних об'єктів, перлиною в скарбниці історико-культурної спадщини держави. Це унікальний природно-географічний об'єкт, неповторне культурне наслідування якого дає неоціненну можливість зrozуміти перспективи плідного використання можливостей даної екологічної ніші.

Найбільш феноменальною особливістю острова є те, що він сам обумовив способи свого використання, звузив їх набір через обмеженість території, віддаленості від материка й дуже невеликі ресурси.

Саме завдяки своїй обмеженості острів став своєрідною призмою, через яку неповторним образом переломлюється історія різних етнічних, культурно-історичних і політичних суб'єктів історії Північного Причорномор'я.

Штепко О.Ю. *Історія культурного освоєння острова Зміїний.* – Одеса, 2015. – 20 с.

Відкриття Чорного моря греками

Чорне море було одним із районів розповсюдження давньогрецької цивілізації, появи міст у результаті великої колонізації. Велика грецька колонізація – це, мабуть, найважливіше явище історії архаїчної Греції. Вона належить до періоду VIII-VI століття до н.е., коли греки заселили все узбережжя Середземномор'я і, зокрема, Чорне море як частину середземноморського регіону.

Заселення та освоєння греками чорноморських берегів припадає на кінець цієї колонізації. І це досить дивно, оскільки географічно Чорне море дуже близько розташоване до Егейського моря, до зони основного поширення грецької цивілізації.

Перші чорноморські грецькі колонії датуються приблизно третьою четвертю VII століття до н.е., тоді як в Італії грецькі колонії існували вже в середині VIII століття.

Можливо, головна причина такого запізнення колонізації Чорного моря полягає в географічних уявленнях греків – і не тільки географічних, але й космологічних, оскільки ці уявлення були тісно пов'язані між собою.

Зміст

1. Відкриття Чорного моря греками..... С. 1.
2. Ніколаєнко Д.В. Острів Зміїний: ненадруковане..... С. 3.
3. Охотников С. Сакральне значення острова Левке (Зміїний)..... С. 4.
4. Шевчук Т.С. Античні артефакти в історико-культурному розвитку краю..... С. 6.
5. Шепко О.Ю. З історії освоєння острова Зміїний наприкінці XIX ст.: дипломатичні суперечки та нові господарі С. 8.
6. Татаринов І.Є. Роль та місце острову Зміїний в подіях Першої світової війни..... С. 10.
7. Шевчук Т.С. Острів Зміїний у румунському фольклорі..... С. 11.

У грецькій картині світу населений світ, світ людей, оточений з усіх боків водним простором, так званим океаном, представляється по-різному: це або нескінченне море, або річка, яка циклічно обтікає Землю з усіх боків.

Грекам було відоме західне узбережжя Чорного моря, територія сучасної Болгарії, воно було заселене фракійцями, безпосередніми сусідами греків з півночі. Також їм було частково відоме, ймовірно, південне узбережжя Чорного моря, оскільки вони з давнини мали контакти з народами Анатолії. Але, напевне, греки вважали,

що Північного і Східного Причорномор'я не існує. На їхню думку, на цих територіях стелився безмежний океан.

Сліди таких уявлень присутні в усіх міфологічних циклах, усіх міфах, що стосуються Чорного моря і відносяться до старовини. Найбільших таких циклів два.

Перший – це міф про те, як грецькі герой під проводом Ясона на кораблі «Арго» здійснили подорож у далеку країну, щоб отримати там золоте руно.

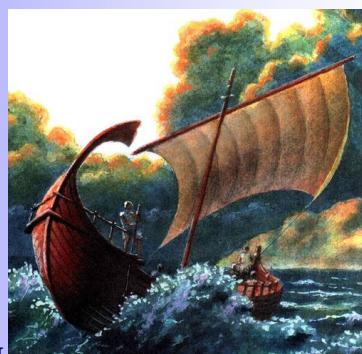
Другий міф – про Ахілла. За древніми уявленнями, Ахілл після своєї смерті під Троєю був перенесений на острів блаженних, в океані, де отримав посмертне вічне існування.

Практично з найбільш раннього періоду освоєння Чорного моря, з третьої чверті VII століття до н.е., тоді ж, коли виникають найперші грецькі поселення, з'являється святилище Ахілла, розташоване на єдиному острові в Чорному морі. Його давня назва острів Левке, нині він називається Змійний і знаходиться навпроти гирла Дунаю. Це маленький острівець, непридатний для життя, але там розміщене святилище Ахілла. І пояснення цьому відоме та підтверджується джерелами: вважалося, що саме це острів блаженних, що саме туди перенесли Ахілла.

Зрозуміло, що коли греки відкрили, що Чорне море є замкнутим басейном, це повинно було завдати досить сильного удару по самій концепції існування океану, який оточує населений світ. Так це і сталося. Грецький історик Геродот(V ст. до н.е.) відмовляється від концепції океану взагалі. Він зазначає, що, незважаючи на те, що він намагався знайти північні й східні кордони населеної землі, зробити це не вдалось і, ймовірно, уявлення про океан є вигадкою.

Уявлення про те, що Чорне море є частиною океану, може пояснити, чому греки відносно пізно освоїли Чорне море, незважаючи на його близькість до їх території. Справді, океан – це область хаосу, де знаходиться царство мертвих, і зрозуміло, що жодна розсудлива людина не захоче з доброї волі переселятися туди, де знаходяться мерці й відсутнє нормальне людське життя. Тому доти, поки греки не зрозуміли, що Чорне море – це замкнутий простір, доти, поки вони не відкрили, що Чорне море не є частиною океану, вони там і не селились. Як тільки це сталося, Чорне море було заселене дуже швидко, і його береги були освоєні греками впродовж чверті століття.

За матеріалами статті **Відкриття Чорного моря греками** [Електронний носій]. – Режим доступу : www.mynule.com/articles/vidkrittya-chornogo-morya-grekami

Острів Зміїний: ненадруковане

Швидкоплинний читацький інтерес до геологічної історії північно-західної частини Чорного моря полягає в тому, що об'єктом дослідження є острів. Він занадто незвичайний для цього району з природної точки зору, щоб можна було проігнорувати його геологічну історію. Несподівано (саме несподівано) в Чорному морі з'являється крихітний острівець, у якого немає ніяких аналогів. Виникає природне запитання щодо його походження.

Почнемо геологічну історію району острова Зміїний із дуже невеликого (з геологічної точки зору) періоду часу в 15-20 тисяч років. На той час рівень Чорного моря був приблизно на 45-50 метрів нижче сучасного. Острова Зміїний на той період не існувало. Була приморська рівнина з цілком природною для неї гідрографічною мережею та рельєфом. Острів Зміїний став островом після того, як рівень Чорного моря почав підійматися. Разом з цим підняттям поверхня сучасного шельфу стала опускатися. Це стало наслідком тектонічного зниження. Стався «зустрічний рух» опускання суши та підйому рівня Чорного моря. Як наслідок, територія, що раніше з'єднувала сучасний острів Зміїний із материком, стала затоплюватися. Найбільш висока частина єдиного масиву суши, що існувала приблизно 15-20 тисяч років тому, виявилася островом. Вік цього острова можна визначити приблизно в 5 тисяч років. З геологічної точки зору це дуже незначний проміжок часу.

Після того, як утворився острів у результаті зазначених природних змін, на ньому стали розвиватися процеси абразії. Це також природний процес, що активно впливає на геоморфологію островів. Приблизно три з половиною тисячі років тому природна ситуація в північно-західній частині Чорного моря відносно стабілізувалася. Інтенсивність геологічних процесів знизилася, і з цього часу рівень Чорного моря залишається майже стабільним. Потрібно розуміти, що стабільність не означає відсутності змін. Рівень Чорного моря стійко підвищується, але інша справа, що процес протікає не настільки швидко, як раніше.

Підсумовуючи, можна сказати, що приблизно 3500 років тому острів Зміїний став набувати географічних рис, звичних сучасній людині. Не торкаючись детально-го розгляду питання щодо зміни рівня Чорного моря з початку активного освоєння його прибережних територій античними греками, можна констатувати, що рівень Чорного моря піднявся приблизно на п'ять метрів. Ті береги, які бачили античні люди і що ми бачимо зараз, не є цілком одне й те саме. Справа не тільки в антропогенних перетвореннях, а й в тому, що рівень Чорного моря, нехай і повільно, але стійко підіймається.

Природним наслідком підняття рівня Чорного моря стало те, що багато античних поселень опинилися затопленими. Саме з цієї причини підводна археологія настільки успішно розвивається. Велика кількість античних населених пунктів, затоплених Чорним морем, з точки зору дослідження минулого представляє великий інтерес.

Відмінність острова Зміїний часів античності від сучасного острова визначається рядом особливостей.

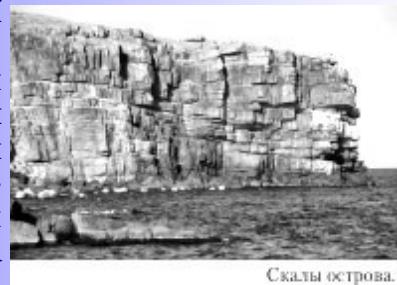
Перше. Його площа була значно більшою, але обриси самого острова та пляжів істотно не змінювалися. В принципі, це був все той же острів Зміїний, який можна бачити й зараз, але його береги були трохи кругіші. Немає сумнівів у тому, що сам острів був більше. Ймовірно, видовище, яке могли бачити античні люди,

підплываючи до острова, було ще більш ефектним, ніж зараз, особливо із західної частини острова (вид з моря).

З урахуванням сприйняття світу давніми греками та їх схильності вбачати майже в усьому активність потойбічних сил, можна було чимало нафантазувати про Ахілла і про багато іншого. Острів був цілком несподіваним для античного мореплавця, який би не знов про тектонічні опускання і підйом рівня Чорного моря (Понта Евксинського). З островом могли зв'язуватися події, описані в давньогрецької міфології. Місце підходило для чогось позамежного.

Друге. Ймовірно, найбільш зручні місця для причалювання до острова залишилися тими, що є й зараз. Щодо цього немає великої кількості варіацій незалежно від рівня Чорного моря.

Третє. З причини того, що загальна композиція острова була приблизно такою ж, то найбільш видні місця для різноманітних культових дій у людей, які прибували на острів, могли бути цілком стабільними. Місце, на якому розташований сучасний маяк, мабуть, було найбільш привабливим для здійснення культових дій і будівництва храму.

Скали острова.

По матеріалам статті **Николаенко, Д. В. Геология острова и его акватория /Д. В. Николаенко // Остров Змеиний: неизданное. Часть 1. Тексты. Энвайронментальная эпидемиология. Специальный выпуск. – Киев, 2009. – С. 11-22.**

Сакральне значення острова Левке (Зміїний)

Острів був відкритий для археологічного спільноти в 1823 р і зараз славиться багатою літературною традицією, пов'язаною з присутністю тут святилища Ахілла в епоху Греції та Риму. Однак археологічні дослідження на цьому пам'ятнику проводилися дуже рідко. Останнім часом ряд археологічних експедицій забезпечив учених даними про функціонування святилища в даний період. Підводні експедиції проводилися навколо його таємничого походження. Неординарність його зовнішнього вигляду – скелі, що підноситься над морем, відзначалася ще античними авторами, які вважали, що він «піднятий» із морських глибин. Площа його невелика – близько 20 га. Поверхня кам'яниста, береги обривисті, заввишки від 4-5 до 25 м, а найвища точка лежить на висоті 40 м від рівня моря.

Дивно точно описав острів автор IV ст. н. е. Руф Фест Авіен: «Левке – сивий горами, де увігнута скеля утворює печери великим вигином, де скелі розверзаються зсточеними масами і висять викривленим склепінням».

Починаючи з XVIII ст., він потрапляє в поле зору російських дослідників, серед яких одним із перших слід назвати Н. Д. Критського. Будучи військовим моряком, у 1823 році він проводив гідрографічні обстеження Чорного моря і на прохання Петербурзької академії наук дав опис острова Фідонісі, де зазначив руїни якоїсь давньої споруди. На підставі його даних, академік Е. Е. Кольер

Гісторія слова

написав велику статтю, де розібрав відомості античних авторів та остаточно утверджився в думці про те, що цей острів і є священний острів Ахілла – Левке.

У 1841 р. Одеське товариство історії та старожитностей направило сюди першу археологічну експедицію під керівництвом М. Н. Мурзакевича. На жаль, залишки храму були розібрані на будівництво маяка, а наступні дослідження проводилися тільки любителями.

Лише тільки в 1964 і 1968 рр. тут працювали професійні археологи – Н. В. Пятишева і С. А. Булатович. Нарешті, в 1988 році була організована комплексна експедиція з вивчення острова під керівництвом С. Охотнікова. Результати роботи цієї експедиції відображені в спеціальній монографії, присвяченій святилищу Ахілла, написаної разом з А. С. Островерховим, а також у ряді робіт узагальнюючого характеру.

Зіставляючи отриманий археологічний матеріал із повідомленнями древніх авторів, удається простежити, правда, в найзагальніших рисах, хід історичного розвитку святилища Ахілла упродовж усього його існування.

Судячи з наявних даних, острів стає відомим давньогрецьким мореплавцям у другій половині VII ст. до н. е. В першій половині VI ст. до н. е. він був включений у систему уявлень греків про північні береги Чорного моря, а приблизно в третій четверті VI ст. до н. е. тут був побудований храм в іонійському ордері.

Його згадують Антигон Каристський, Гай Юлій Солін, Пліній, Міней Фелікс Капелла, Діон Христостом, Павсаній, Арріан, Максим Тірський, Філострат.

У цей же час починаються, ймовірно, спроби обожнювання героя, його називають «Владикою», і цей епітет зберігся на довгі часи та став традиційним. Він зустрічається в написах на кераміці, графіті, телеграфних документах.

Широке розповсюдження культу Ахілла, злиття його героїчних функцій з божественними призвело до посилення популярності святилища, додало йому ще більшу славу, причому не тільки в прилеглих містах, а й по всій еллінської ойкумені. Уже до V ст. до н. е. популярність храму стала настільки широкою, що він фігурує у творах видатних поетів і драматургів, таких як Піндар та Евріпід.

Популярність храму, вчинення в ньому різного роду обрядів (таких, наприклад, як жертвопринесення тварин або приношення у вигляді монет, посуду) підкреслюється численними знахідками.

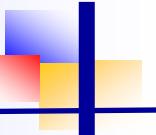
Судячи зі знахідок монет, пік приношень у святилище доводиться на IV-III ст. до н. е., а більша їх частина належить Ольвії. Ймовірно, Ольвія здійснювала патронат над храмом, а культ Ахілла став для неї одним із найбільш важливих. На його честь були влаштовані календарні свята, що проводилися на Тендрівській косі, місцевості Гілеї, на самому острові Левка. Всі ці факти вказують на розквіт храму, що передбачає, відповідно, накопичення в ньому різних багатств.

Не випадково, що Ахілл згадується і як бог – покровитель моря, моряків. З одного боку, це було пов’язано з його походженням – народженням від нереїди Фетіди. З іншого боку, цьому сприяло унікальне становище острова. Практично повна відсутність на Понті островів не могла не привернути увагу стародавніх мореплавців до самотнього клаптику суші в просторах моря і породити у зв’язку з цим масу різних уявлень релігійного характеру. Вони стосуються як самого острова, так і перебування Ахілла на ньому.

Роль храму Ахілла в стародавньому мореплавання була значною, але речові докази цього були виявлені не так давно. У ході підводних експедицій в Північній бухті острова було знайдено велике скопчення кераміки, переважно амфор, і черепиці. Але найголовніше відкриття – це знахідки штоків від античних якорів, зроблених з каменю та свинцю (всього понад 40). Картографування цих знахідок дозволило встановити, що вони належали кораблям, які стояли в бухті острова.

Александр Терещенко під час скопчення амфор, находившихся на борті античного корабля, який затонув біля острова Ахілла. Найдока корабля була заснована в районі села Земнай. Її знахідки ведуться уже на протяжності 4-х років. За це время в Археологический музей Одессы было доставлено більше количества амфор и других артефактів.

Культ Ахілла на острові Левке проіснував майже 1000 років. Він мав складний, синкретичний характер. Це було божество, що ввібрало в себе риси грецького бога смерті та гомерівського героя Ахілла. Протягом віків образ і культ Ахілла зазнали значних змін. Його іпостасі включали заступництво морякам, віру у зцілення, функції оракула і тощо.

Саме святилище перестало служити місцем поклоніння і поступово було забуте, хоча острів відвідували кораблі Візантії та Київської Русі. Пізніше він належав Туреччині, Румунії, Росії, Україні. На ньому зосереджені не тільки археологічні об'єкти, частина яких, на жаль, безповоротно загублена. Острів є унікальним з геологічної точки зору, будучи єдиним тектонічним підняттям на Чорному морі. Тут знаходитьться одне з найважливіших місць міграції птахів у Європі. Все це вимагає дбайливого ставлення і створення тут комплексного за повідника, тобто сакрального місця в сучасному розумінні цього слова.

По материалам статьи **Охотникова С. Б. Сакральное значение острова Левке (Змейный)** / С. Б. Охотников // Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники, Інститут археології Жешівського університету. – Вип. 7. Культові та поховальні пам'ятки у Вісло-Дніпровському регіоні: проблеми інтерпретації. – Львів-Винники : Апріорі, 2014. – С. 131-147.

Античні артефакти в історико-культурному розвитку краю

Острів Змійний, що знаходиться в 35-кілометровій зоні від дельти Дунаю в територіальних водах Чорного моря України, впродовж письмово зафіксованої історії свого існування був привабливим для всіх пануючих у регіоні держав з огляду на своє вигідне економічне та військово-стратегічне розташування перед землями північного Причорномор'я.

За доби античності він мав такі назви: Острів Левке (Білий, Філоксія, острів Блажених, Фідонісі (Змійний). За доби османського володарювання фігурує турецькомовна назва Змійного острова Ілан-Ада та румуномовна Шерпілор (*Şerpilor*).

На острові існував один із найдавніших відомих світу античних храмів. Як повідомляється в монографії С. Б. Охотнікова та А. С. Островерхова, згідно з проханням Петербурзької Академії наук і за наказом адмірала О. С. Грейга, командира Чорноморського флоту, військового губернатора Миколаєва і Севастополя, капітан-лейтенант М. Д. Критський виконав у 1824 р. топографічну зйомку острова та провів невеликі розкопки, що дозволили виявити залишки древнього храму.

М. Д. Критський прибув на острів у складі гідрографічної експедиції, очолюваної капітаном 2-го рангу І. М. Будищевим, який склав перший «Атлас Чорного моря» і «Морський путівник Азовським і Чорними морями». На фундаменті сакральної споруди, розташованої у найвищій точці острова, з його уцілілих кам'яних блоків у 1843 р. був побудований маяк висотою 12 м. Залишки храму розібрали на будматеріали у зв'язку з тим, що їх доставка на острів і сьогодні дуже проблематична.

Вивченю артефактів давньогрецького культу Ахілла на берегах північного Причорномор'я присвячений ряд фундаментальних праць дослідників: М. В. Агбунова, С. Б. Охотнікова, А. С. Островерхова, П. Д. Діатроптова, Й. Р. Хупе та ін.

У реферованій нами роботі вперше використано джерела з румунського фольклору, в якому відображені міфopoетичні уявлення про особливості давнього культу на острові, що знаходиться в 30 км від румунського порту Суліна і перебував у складі Румунії з 1879-1948 рр., а також молдавського князівства до османської навали (1484).

Важливим джерелом античних уявлень про острів Змійний є трактат «Об'їзд Евксінського Понта» відомого давньоримського державного діяча, історика і географа Флавія Арріана (блізько 89-175 рр.). Про Змійний острів у трактаті 32. (21 Н) містяться такі відомості: «Майже проти цього гирла, якщо пливти прямо в море з вітром апартієм, лежить острів, який одні називають островом Ахілла, а інші – Бігом Ахілла, а треті – за кольором – Білим. Є легенда, що його підняла [з дна моря] Фетіда для свого сина і що на ньому живе Ахілл. На острові є храм Ахілла з його статуєю стародавньої роботи. Людей на острові немає; на ньому пасеться тільки кілька кіз; їх, кажуть, присвячують Ахіллу всі, хто пристає сюди. Є у храмі й багато інших приношень – чаши, персні та дорогоцінні камені, а також написи, одні латинською, інші грецькою мовами, складені різними віршованими метрами на похвалу Ахілла.

Багато птахів гніздиться на острові – чайки, нирки і морські ворони у незліченій кількості. Ці птахи очищають храм Ахілла: щодня рано-вранці злітають вони до моря, потім, обмочивши крила, поспішно летять з моря в храм і кроплять його; а коли цього буде достатньо, вони обмітають крилами підлогу храму».

Одна з найбільш ранніх згадок про острів Змійний належить давньогрецькому поетові Арктіну з Мілета (кінець XVIII ст. до н. е.), який створив кілька епічних поем у стилі знаменитого Гомера, учнем якого він себе називав. У поемі «Ефіопіда», що збереглася лише в уривках, багато уваги приділено подвигам Ахілла і його смерті. Автор зазначає, що після його загибелі «Фетіда, викравши з багаття труп сина, переносить його на Білий острів».

В. М. Топоров у дослідженні «Про архаїчний прошарок в образі Ахілла: Проблема реконструкції елементів прототексту» вказує на хтонічно-змійну підоснову цього образу. К. А. Захарова також виступає за хтонічну сутність культу Ахілла в північному Причорномор'ї, свідченням чого, на її думку, передусім, є його «родовід».

К. А. Захарова доходить висновку, що у Древній Греції, починаючи з гомерівського періоду, Ахілла шанували як героя-бога, міцно пов'язаного з підземним світом і морською стихією. Ставлячи закономірне питання, чому саме на цьому острові Ахілл знову постає перед нами як божество, авторка пропонує й відповідь: коли колонізація берегів Понта тільки починалася, Північне Причорномор'я вважалося краєм ойкумені і початком невідомості, тому острів Левке спочатку міг представлятися як земля, розташована за межами ойкумені і призначена для мертвих. При цьому хтонічний аспект культу Ахілла розкривається в закономірному зв'язку зі стихією води, що в міфopoетичній уяві греків, виконувала очисні функції та була кордоном між світами живих і мертвих.

Як свідчить Філострат у трактаті «Про героїв», живим людям заборонялося ночувати на острові й будувати там житла: «людям, плаваючим широкими просторами моря, не забороняється вступати на цей острів (адже він і лежить як гостинний притулок для кораблів), але будувати на ньому житла та ночувати заборонено усім мореплавцям і тим, хто живе на берегах Понта, еллінам і варварам».

Заборону ночувати на острові підтверджує і Максим Тірський: «Ахілл живе на острові, що лежить проти Істра вPontійському морі; там є храм і жертвовники Ахілла; добровільно туди ніхто не наближається, інакше як для жертвопринесення, так і після здійснення його повертається на корабель.»

Автори підkreślують, що моряки та торговці відчували страх перед відвідуванням острова, проте воліли все ж туди прибути, щоб залишити невелику пожертву, ніж розгнівати Понтарха і втратити все. Зі свідчення Філострата молодшого, Максима Тірського та ін. очевидно, що добровільна поїздка мореплавців на священний острів з метою жертвоприношень була пов'язана з різними острахами і видіннями, що недивно з огляду на очевидний зв'язок Ахілла з царством мертвих.

Характерно, що люди робочих професій (рибалки і будівельники), з великими мозолястими руками й обгорілими під жарким південним сонцем обличчями, в розмові про острів обирають міфопоетичні висловлювання. Про нього говорять як про живу істоту і завжди з повагою, при цьому ключовими є фрази: «острів приймає», або «острів не приймає» прибулих на нього людей.

На початку нової ери з укріпленням культу Ахілла як Володаря моря (Понтарха) на перший план висунувся зв'язок pontійського божества зі світом життя: функція покровительства, лікування, заступництва. З поширенням християнства храм Ахілла був покинutий і забутий. Приблизно з XIII ст. у візантійських джерелах виникає нове ім'я Білого острова – Зміїний. Таке переіменування навряд чи пов'язано з версією про наявність змій на острові, вони там не водяться в кількості, здатній здивувати. Найімовірніше, причиною послужило виявлення моряками-християнами в руїнах храму численної хтонічної зміїної символіки, підтвердженням чого є знайдений на острові перстень із зображенням змії.

За матеріалами статті **Античні артефакти в історико-культурному розвитку краю** доктора філологічних наук, професора кафедри загального мово-знавства, слов'янських мов та світової літератури ІДГУ Шевчук Т. С.

З історії освоєння острова Зміїний наприкінці XIX ст.: дипломатичні суперечки та нові господарі

Острів Зміїний займає важливе місце в історії нашої країни перш за все, завдяки неповторній картині свого культурного освоєння впродовж усього існування. Історія цього острова досліджувалася багатьма дореволюційними, радянськими та сучасними вченими.

Першим цілісним нарисом історії острова стала колективна монографія вчених Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Острів Зміїний: історія і археологія».

Проте не всі етапи освоєння цього унікального острова у вітчизняній науці висвітлені повною мірою. Одним із таких є період знаходження острова у складі Османської Порти та початок нового етапу: дипломатичний програш Російської імперії у спробах його повернути та передача його Королівству Румунії.

Період румунського господарювання на острові Зміїному відомий нам досить фрагментарно – вітчизняні джерела не дають нам майже ніякої інформації стосовно планів і діяльності румунського уряду в окреслений період. Втім, як відомо з праці, опублікованої румунським дослідником Домініаном Падуреаном, румунські джерела теж не відображають весь процес освоєння острова тогочасними володарями але не через нестачу джерел, а через фрагментарність і несистематичність самого процесу освоєння.

Як зазначено вище, даний період розпочинається після того, як острів Зміїний переходить під владу Порти, котра зобов'язується утримувати на острові маяк для забезпечення навігації суден, що прямують на Дунай і в Одеський порт.

Однак на цьому дипломатична історія для острова не закінчується – вже у 1876 р. між урядами Російської імперії та Румунією починаються «торги» з приводу повернення Південної Бессарабії.

В останні два десятиріччя XIX ст. військовий гарнізон острова Зміїного належав II Сулінській Кампанії. Протягом цього періоду нові господарі використовували острів як важливий військовий та геополітичний об'єкт – біля острова Зміїного пройшла низка військово-морських маневрів, зафікованих у румунських документах.

8 Утім, були в Румунії досвідчені спеціалісти, які розуміли цінність острова. Ще в 1856 році, коли острів фактично не належав Румунії, а був у складі Османської

24. Офортний ін Французькому друкарні від Іоганнеса

Територія слова

імперії, англійці Р. Спратт і Дж. Міллард відвідали острів, зняли з нього план й відзначили, що в низинній частині залишки давніх будівель піддаються інтенсивному руйнуванню військовою румунською адміністрацією острова з господарською метою.

Своєрідним підтвердженням цього було відвідування острова у 1891 році

експедицією під керівництвом румунського археолога, професора античної історії та епіграфіки Бухарестського університету Гр. Г. Точилеску (1850-1909). Разом з ним прибув ерудит Георгій Попа-Лисяну та група студентів філологічного факультету з Бухаресту, які знаходились на острові на «археологічній екскурсії». Останній так описував час, що провів на острові: «Наша екскурсія на острові проходила близько 2-3 годин – достатній час, щоб

познайомитися з островом. Детального вивчення ми не проводили: не було часу та ми не ставили перед собою таку мету». Вражений побаченим, три роки потому (в 1894 р.), він довів, що посередині плато знаходяться залишки храму незвичної, на його думку, конструкції, проте не пояснюючи це детальніше. Румунський спеціаліст досяг дуже важливої мети, яка, на превеликий жаль, не знайшла свого використання: продемонстрував цінність цього невеликого клаптика землі. «Бажано, щоб румунська держава, сьогоднішній господар острова, провела ретельне археологічне дослідження – більш розширене та систематичне». Нагадаємо, що в 1882 р. Микола Денсущану проводив розкопки в Сигеоні (теж пов’язаний з культом Ахілла), але дослідження античної Левки його не зацікавили.

У 1892 р., як зауважив Міхаїл Дрегіську, в південно-східній частині острова «зняли велику кількість розбитих горщиків, деякі з них були розмальовані яскравими фарбами, що добре збереглися». У 1894 р. вийшла стаття під назвою «Музейні об’єкти Одеси, які стосуються минулого Румунії». Автор, Еміль М. Тодореску, підкреслював, що «в музеїному фонді № 80 представлена частина предметів, знайдених на острові Змійному: черепки ваз, написи про Ахіллеса, бронзові статуетки, залізні кільця, глиняні вази, кістяні залишки, 2 куски мармуру часів Ахіллеса, 2 мармурових фундаменти та 8 частин стін храму та інше».

У 1904 р. капітан морських сил М. Д. Іонеску використав дані, написані Георгієм Попа-Лисяну, та додав, що біля «слідів храму незвичної конструкції» можна побачити ще «крім залишків трьох стін та двох будівель, ... величезні кипи гірської породи». На цей час це всі дані про дослідження острова румунськими господарями.

Розглянувши історію острівного простору другої половини XIX ст., можна дійти висновків, що після того, як острів увійшов до території Османської Порти, а потім Румунії, визначальною у сприйнятті острова знову стає військова парадигма, що призводить до недбалого ставлення до природних ресурсів і культурних надбань острова, занепаду цієї унікальної історичної пам’ятки. Російська імперія робила неодноразові спроби повернути острів до свого складу, але всі дипломатичні сутички були програні.

Період румунського управління островом характеризується тим, що «освоєння» в даному випадку носило характер експлуатації. Планування будівництва господарських, лікувальних і пенітенціарних споруд на початку ХХ ст. свідчить про фактичний занепад наукової парадигми та бачення острівного простору новими господарями переважно в практичній площині.

За матеріалами статті кандидата історичних наук **Штепка О. Ю.** З історії освоєння острова Змійний наприкінці ХІХ ст.: дипломатичні суперечки та нові господари / О. Ю. Штепко // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Історичні науки». – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2016. – Вип. 34. – С. 148-152.

Роль та місце острова Зміїний у подіях Першої світової війни

Війна 1914-1918 рр. увійшла в історію людства як перший глобальний конфлікт, під час якого бойові дії велися на суші та на морі по всій планеті. З огляду на це особливого значення набули різноманітні острови, що слугували стратегічними й опорними пунктами. У таких умовах острів Зміїний, що знаходиться на достатній відстані від узбережжя, ще й навпроти гирла р. Дунай, відіграв роль місця зосередження російського та німецько-турецького флотів і своєрідного перевального пункту та розвідувальної бази. Крім того, в період Першої світової війни, за твердженням історика О. Штепка, це був ще й природний орієнтир для кораблів.

Перший приклад використання острівного простору в стратегічному плані мав місце вже 7 грудня 1914 р., коли німецький легкий крейсер «Бреслау» (в турецькому флоті з 1915 р. під назвою «Мідллі») привів транспорт «Зафер» із 24 диверсантами-кавалеристами до острова Зміїний, звідки вони переправилися на материк неподалік Дністровського лиману. Кінець цієї диверсійної місії поклали злагоджені дії цивільної та військової адміністрації Бессарабської губернії.

1 квітня 1915 р. загін турецьких бойових кораблів у складі крейсерів «Меджудіє» та «Хамідіє», а також ескадрених міноносців «Муавенет», «Ядігар», «Ташос», і «Самсун», під командуванням німецького корветтен-капітана Бюкселя вийшов для обстрілу Одеси зі Стамбулу. Ввечері 2 квітня загін кораблів підійшов до острова й зупинився. Паузу використали для того, щоб встановити трали, оскільки існувала вірогідність, що Одесу з моря прикривали плавучі міни. Після цього вранці з квітня загін Бюкселя, вишикуваний у бойову лінію, вийшов у напрямі своєї цілі. Однак біля Одеського маяка «Меджудіє» підрівався на міні й затонув. Цей епізод з метою пропаганди отримав широке висвітлення в російській пресі, а в англійській газеті «Daily News» навіть було зазначено, що цей випадок є символом «безперечного панування Росії на Чорному морі».

Після вступу Румунії до війни на боці Антанти в 1916 р. острів став спільним форпостом для російських і румунських сил. 14 листопада 1916 неподалік від Зміїного на одній із російських мін підрівався німецький підводний човен IC-15. Для прискорення виявлення ворожих кораблів на острові з румунського пасажирського судна «Король Карл» (тимчасово включенного до складу російського Чорноморського флоту) висадилася російська піхотна рота та була споруджена радіотелеграфна станція.

Щоб усунути цей розвідувальний пункт і завадити військово-морській активності російського флоту, до західної частини Чорного моря було відряджено легкий крейсер «Бреслау». 24 червня 1917 р. він установив 70 мінних банок навпроти дунайських рукавів, а вже наступного дня висадив на Зміїний десант.

Близько 3 годин німці під командуванням лейтенанта Баса фон Хеллера захопили 11 російських солдат у полон, зібрали трофейні 5 гвинтівок і кулемет та підрвали дві 76,2 мм польові гармати. Крейсер, поставивши поблизу острова 10 мін, артилерійським вогнем знищив маяк та радіостанцію.

Російське командування відреагувало миттєво. В той же день, з метою перехоплення крейсера було відправлено лінкор «Свободная Россия» та ескадрені міноносці. Однак перехопити «Бреслау» так і не вдалося. 7 липня 1917 р. есмінець «Лейтенант Зацаренний», який віз на острів нове обладнання для відновлення посту спостереження, підрівався поблизу острова на одній із розставлених ворогом мін.

Бойові дії Першої світової війни виявили ефективну форму стратегічного використання острова Зміїний – винесення якомога далі від узбережжя засобів спостереження за діями ворожих морських сил. Лише в 1922 р. наслідки обстрілу 1917 р. були ліквідовані вже румунською стороною – Європейська Дунайська комісія відновила знищений маяк.

За матеріалами статті кандидата історичних наук, викладача кафедри української і всесвітньої історії та культури ІДГУ Татаринова І. Роль та місце острову Зміїний у подіях Першої світової війни.

Острів Зміїний у румунському фольклорі

У румунському фольклорі збереглися цікаві свідчення народних мас про загадковий храм на священному острові, що отримав у піснях назву «велика Церква дев'яти олтарів» («Biserica cea mare cu 9 altare»), або «монастир Богів» («Mănăstirea Domnilor»), частина з яких опублікована у фольклорному збірнику «Poezii populare române»:

Într al Mărei negre
La dalbele mănăstiri
Ler, Ler
Slugescu-mi nouă preoți
Și cu nouă logofeți

У Чорному морі
У білосніжних монастирях
О, Боги
Служать дев'ять священників
І з ними дев'ять книжників

Народні пісні, пов'язані з язичницьким культом на о. Зміїний, були проаналізовані у праці «Доісторична Дакія» (1913) Ніколае Денсушану («Dacia preistorică» Nicolae Densușianu, 1846-1911), румунського історика, член-кореспондента Румунської Академії наук, автора багатьох наукових праць з історії Трансільванії і військової історії румунів, зокрема, 1152-сторінкової праці з історії доісторичного періоду, що вийшла в Бухаресті вже після смерті автора. «Доісторична Дакія» відома своєю візіонерською претензійністю, зокрема, переконанням автора в тому, що латиною даки говорили раніше від римлян. У той же час, автор наводить велику кількість фактичного матеріалу, зокрема, аналізує румунський фольклор, пов'язаний з відгомонами священного служіння на Зміїному острові. За версією Н. Денсушану, культ на о. Левка ділиться на дві основні епохи: дотроянську, пов'язану з первісною релігією шанування бога Сонця (Аполлона) і посттроянську з висуненням культу Ахілла, який не заважав збереженню привілейованого статусу жерців солярного шанування.

У наведених у книзі Н. Денсушану численних фольклорних пісень з різних джерел йдеться про те, що стіни святого монастиря, розташованого на Білому острові, зроблені з дерева ладану; двері й сходинки – з лимонного дерева і мармуру; там стоять дев'ять статуй, дев'ять великих і дев'ять малих олтарів, дверей, вікон, сходів, стільців; дев'ять колон з воску, є також жрець з воску, головний жрець (патріарх) з безліччю голок (aci) та ін. Восковий міст з'єднує острів із сушею. Сюжет з ключовою цифрою 9 повторюється в багатьох піснях у різних переспівах, наведемо один із них:

Și s-a facut o biserică mare
Cu 9 altare, cu 9 altarele
Cu 9 uși, Cu 9 uși<...>
Cu 9 ferestri, Cu 9 ferestrele
Cu 9 praguri, Cu 9 prăgurile,
Cu 9 scaune, Cu 9 scaunele,
Și în scaunul cel mare
Cu 9 picături de soare,
Maica prea curată sedea
Și din o carte citea
Citea carte mare,
Carte mică,
Carte cu slove de aur
Cu slove de argint

І зробили велику церков,
З 9 великими і 9 маленькими олтарями,
З 9 великими і 9 маленькими дверми,
З 9 великими і 9 маленькими вікнами,
З 9 великими і 9 маленькими сходинками,
З 9 великими і 9 маленькими стільцями
І на великому тронному кріслі,
З 9 променями сонця,
Богородиця пречиста вossaдала
І у книзі читала
Читала книгу велику,
Книгу маленьку.
Книгу із словами з золота
Зі словами зісрібла

Територія слова

Автори пісень розмірковують про язичницький храм переважно у християнських категоріях. У монастирі перебуває пресвята Богородиця, вносить молитви Доброму Богу, осягає мудрість старовинних книг. У піснях є вказівки, яким богам присвячено дев'ять олтарів у храмі на Білому острові:

Sus în dalbe mănăstiri
(Şede) Bunul Dumnezeu,
Lângă Bunul Dumnezeu
Şede Maica Precesta,
Lângă Maica Precesta
Şede bătrânul Crăciun,
Lângă bătrânul Crăciun
Şede Sfânt-Ion,
Lângă Ion, Sfânt-Ion
Sed toti sfinții de-a rândul
Și-mi judecă pe Sivo-IIlio
Vasileo-IIlio<...>

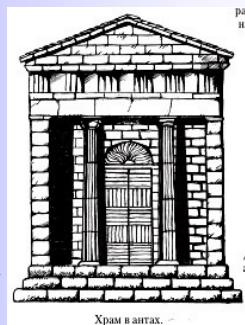
Високо у білосніжних монастирях
(Сидить) Добрый Бог,
Біля Доброго Бога
Сидить Діва Пречиста,
Біля Діви Пречистої
Сидить прабатько Різдва
Біля прабатька Різдва
Сидить святий Іон,
Біля Іона, святого Іона,
Сидять усі святі в ряд
І судить Сіва-Іліо
Василео-Іліо<...>

Як відомо, багато християнських святих стали наступниками язичницьких божеств. Є підстави припустити, що жрець Верховного Бога міг бути жерцем Сонця; під ім'ям святого Іона, можливо, мається на увазі бог хаосу Янус (лат. Jānus, від janua у знач. початок, двері), ім'я якого є анаграмою імені Іоанн, в румунській традиції – Іон. За античними міфами, Янус зновував минуле і майбутнє (тому був дволиким), впливав на людські долі в їх перевтіленнях. В одній із пісень говориться про те, що його статуя наповнена коштовностями (plin de paruri), що ніяк не співвідноситься з християнськими цінностями. Ім'я богині Сіва (Sivo) в румунських колядках є спрощеним варіантом латинської Ops Consiva, дружиною бога часу Сатурна-Кроноса, яка уособлює діючі сили в природі, дає можливість виростання всього сущого, у примітивному значенні – покровителька врожаю.

Практично кожне древнє релігійне вчення базується на уявленні про діву-богородицю. У румунському фольклорі поряд з традиційними визначеннями жіночої божественної іпостасі: Пречиста Мати (Maica Preacurată, Maica Precesta); Богородиця (Maica Domnului) та ін., зустрічаємо і незвичайні епітети: Велика свята Марія (Sfânta Maria сea Mare); Маленька свята Марія (Sfânta Maria сea mică), що дозволяє вбачати наявність різних язичницьких прообразів.

Древнегреческое изображение алтаря и жреца, добавляющего масло для воскуривания.

Шевчук Т. С., доктор філологічних наук, професор, кафедра загального мовознавства, слов'янських мов та світової літератури ІДГУ.